

ВОВКОВІНСЬКИЙ М.І.

**КОНДИЦІОНІЗМ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПТНЗ У СУЧАСНИХ УМО-
ВАХ**

У статті аналізується роль кондиціонізму, як однієї з філософських теорій, що мала великий вплив на становлення особистості в ХХ ст. та, зокрема, її вплив на сучасне виховання учнів ПТНЗ. Також окреслено загальні шляхи духовного вдосконалення особистості, які мають велике значення для входження кожної людини в ринкові відносини.

Ключові слова: кондиціонізм, причина, наслідок, емоційний тон, всеви-значення, самовизначення, невизначеність, зумовленість, іновизначеність.

Николай Вовковинский

**КОНДИЦИОНИЗМ И ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ ПТУЗ В СО-
ВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

В статье анализируется роль кондиционизма, как одной из философских теорий, которая имела большое влияние на становление личности в ХХ столетии и в частности, ее влияние на современное воспитание учащихся ПТУЗ. Также представлены общие пути духовного усовершенствования личности, которые имеют большое значение для вхождения каждого человека в рыночные отношения.

Ключевые слова: кондиционизм, причина, следствие, эмоциональный тон, всеопределение, самоопределение, неопределенность, обусловленность, инопредопределенность.

Mikola Vovkovins'kiy

**CONDICIONISM AND EDUCATION OF PUPILS VOCATIONAL
TRAINING SCHOOL IN MODERN CONDITIONS**

In article the role is analyzed of condicionism, as one of philosophical theories who had a great influence on formation of the person in XX century and in particular, its influence on modern education of pupils vocational training school. Also the general ways of spiritual improvement of the person which are of great importance for occurrence of each person in market relations are presented.

Key words: condicionism, the reason, a consequence, emotional tone, all-definiteness, self-determination, uncertainty, conditionality, on-definiteness.

Постановка проблеми. Ця тема настільки актуальна в планетарному масштабі, що пройти мимо неї – означало б просто тупцюватися на місці або далі «пливти за течією» й задовольнятися тією ситуацією і станом справ, які є на даний час. Людина – це розумна духовна істота, тому потрібно підходити

до розгляду її потреб, призначення, цілей тільки з такого погляду. За останні 150 років дослідження в цьому аспекті майже повністю припинилися на офіційному рівні. Увага звертається тільки на матеріалізацію всього життя людини та задоволення цих потреб. У чому ж причина і який наслідок такого перекручення й спотворення природних потреб людини? Чому не можна або дуже важко зупинитися, переосмислити й на державному рівні розпочати дослідження в цьому напрямі? У цій статті розглянемо тільки загальні питання теорії та ідей кондиціонізму й відповіді на них, не зупиняючись детально на причині, а також на питанні, до якого кінцевого результату це може призвести в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття проблема впливу теорії кондиціонізму на виховання взагалі мало висвітлювалася в офіційній науковій літературі з психології і педагогіки. Можна констатувати, що її майже ніхто не досліджував, оскільки принципи цієї теорії повністю пронизали наше життя, навчання і виховання. Деякі аспекти цієї проблеми висвітлені М.В. Кларінім [4]. Він аналізує зарубіжний досвід застосування таксономії педагогічних цілей, у процесі досягнення яких виховання є похідним від навчання, й радить застосовувати цей метод у наших навчальних закладах. А.В. Котляров досліджує самовираження особистості й стверджує, що це вибір між можливістю бути самим собою та соціальною необхідністю «здаватися». Все це закладається дорослими в кожную дитину й від цього великою мірою залежить її духовний розвиток [5]. Найближче підійшов до розв'язання даної проблеми Ю.М. Орлов, який, досліджуючи мислення й критикуючи підходи до цього питання О.М. Леонтєва, приходять до висновку, що духовний розвиток людини залежить від емоцій, які є продуктом самогенного чи патогенного мислення [7]. Ми торкнулися наукових праць лише дуже незначної частини вчених, які просто констатували або тільки у межах наявних наукових принципів і методології пропонували розвиток, формування й шляхи духовного становлення особистості. Лише Л.Р. Хаббард численними експериментами довів, що людина стає сама собою тоді, коли

звільняється від реактивного банку (реактивного розуму), піднімається по шкалі емоційних тонів, що є вихідним пунктом духовного збагачення особистості [10]. Б. Віттенбург також глобально підійшов до розв'язання даного питання, цілісно проаналізувавши проблему [1]. Він звернув увагу на те, що мета всього життя – це розвиток і все, що живе, має невід'ємне право на повноцінний розвиток, якого та чи інша форма життя здатна досягти.

Мета статті. Проаналізувати теорію кондиціонізму та її вплив на виховання, духовний розвиток особистості учня ПТНЗ у процесі становлення ринкових відносин в Україні, запропонувати дієві й конструктивні шляхи виходу з негативного впливу ідей кондиціонізму на становлення особистості учня ПТНЗ, а також на свідомість суспільства в цілому.

Виклад основного матеріалу. Кондиціонізм (від лат. *condicio* – умова) – одна з теорій пізнання, започаткована у фізіології й медицині як позитивістський (означає, що наука не має потреби в обґрунтуванні якою-небудь філософією, яка досліджує певні світоглядні проблеми [8, с. 1020]) і методологічний напрям. Основним постулатом кондиціоналізму є «заперечення причинно-наслідкових зв'язків і заміна поняття “причини” поняттям «комплекс умов» – як випадкового поєднання різноманітних умов, установок, які викликають, наприклад, хворобу, певну поведінку особистості тощо [8, с. 616]. Цей напрям виник на початку ХХ ст., і така позитивістська категоричність була одним з чинників, який призвів до глибоких деформацій у всіх сферах життя суспільства. Яка його передісторія?

У середині ХІХ ст. професор філософії Лейпцизького університету Вільгельм Вундт (1832—1920 р.) заснував першу в світі лабораторію експериментальної психології. Він розглядав **прояв волі** як безпосередню реакцію людини на комбінацію сприйнятих подразників, але ні в якому разі не як **свідому цілеспрямованість** індивіда, який володіє свободою вибору. Він був переконаний, що особистість позбавлена душі й здатності до **самовизначення**. Вчений намагався довести, що людина є сумою свого попереднього досвіду – подразників, які відображені в її свідомості й підсвідомості. Так теорія

В. Вундта заклала філософську основу принципів кондиціонізму — теорії пізнання, в якій поняття “причини” замінене поняттям “сукупність умов” [1, с. 14]. Це дало поштовх для досліджень, проведених російським фізіологом І.П. Павловим та американськими психологами, зокрема Б. Блумом, прихильником біхевіоризму (англ. behavior — поведінка).

В. Вундт і І.П. Павлов виступали з ідеєю, що розум людині не потрібний. І.П. Павлов та інші «довели» на основі експериментів з пацюками й собаками, що людина є механізмом, який володіє умовними рефлексами, тобто людина – це машина, яка діє за принципом “стимул-реакція” і тому потребує тільки соціалізації [1, с. 51]. Цим самим майже повністю ігнорувалося духовне походження людини. У зв’язку з цим у школах, виходячи з цієї філософії виховання, склалася тенденція звертати увагу переважно не на розвиток таланту й індивідуальних якостей особистості, а більше на її соціальну поведінку й соціальну адаптацію. Школа бачить, як правило, своє завдання в тому, щоб сформувати людину для життя в «соціумі» [1, с. 21]. Її застосування практично обмежується сферою репродуктивного навчання, зводячи виховання, в основному, до профорієнтації: завчив → відтворив → дія за зразком → набуття умінь → оволодіння професією [2, с. 29 – 30]. Це, звичайно, істотно полегшує роботу вчителя (викладача). Йому залишається тільки нагадувати учням, щоб вони відпрацьовували кожен елемент до відповідного відсотку наuchuваності. Таким чином, впровадження теорії кондиціонізму проявилось у створенні шкіл, орієнтованих більше на соціалізацію дітей, ніж на розвиток у них духовно-інтелектуальної культури, в появі суспільства, націленого переважно на задоволення своїх матеріальних потреб, застосуванні лоботомії й електрошоку в практиці психіатрії з метою приведення в «порядок» психіки людини [1, с. 14,21].

«Стимул-реакція» – провідна домінанта виховного й навчального процесу навчальних закладів, який проявляється, головним чином, у заохоченні та покаранні. Іншими словами, були закладені основи для контролю за розумом кожної людини. У зв’язку з цим такий підхід отримав настільки велике

поширення, що теорії В. Вундта та І.П. Павлова не підлягали переосмисленню, і тим більше – критиці. Такий підхід проявився навіть у тому, що в будь-якому більш-менш авторитетному університеті Європи чи Америки можна було вивчати нову психологію тільки в професора, який захистив дисертацію саме у В. Вундта в Лейпцигу.

Це призвело до великих змін у вихованні та навчанні в усьому світі, і, особливо, в американській педагогіці. Американські школи, які виховували дітей переважно в дусі американської мрії, були заражені наркоманією і злочинністю. З коледжів та інститутів виходили випускники, які ледве вміли читати, писати й рахувати [1, с. 14]. Це, звичайно, позначалось і на підходах до освіти в усьому світі.

Соціалізація й адаптація (пристосування до навколишніх умов) пропагуються як панацея від усіх бід. Але людина, вихована й навчена таким чином, стає наслідком, гвинтиком суспільної системи, перестає бути сама собою. У наш час такий підхід до виховання й професійної орієнтації продовжується в діючих навчальних закладах, хоча дещо завуальовано оскільки один із принципів психології (на нашу думку, ключовий), проголошений В. Вундтом у 1879 р. (людина – це вища тварина), закріплений дослідженнями в області фізіології І.П. Павловим, залишається головним принципом, в тому числі психотерапії та психоневрології. Хоча психологія – це наука про душу, проте такий підхід повністю ігнорує цю велику першочергову місію психології. Такі надтонкі складові (душа і розум) не становлять інтересу для класичної науки з її суто звуженим матеріалістичним підходом, тому що їх наявність не можна виміряти звичайними методами.

На контроль за розумом людини також орієнтовані так звані «торгівці хаосом»: 1) політики, які на жаль, зацікавлені у нагнітанні політичних, економічних і духовних загроз з метою підвищення свого рейтингу на політичній арені; 2) численні види ЗМІ й, особливо, репортери, які висвітлюють різноманітні політичні, економічні та духовні небезпеки для людей, публікують різні «сенсації» для збільшення тиражів популярних газет, журналів, періо-

дичних видань; 3) силові органи держав світу – міліція, поліція – зацікавлені в збільшенні злочинності, оскільки таким чином збільшуються асигнування на їхнє утримання; 4) мілітаристи і виробники зброї – збагачуються за рахунок її продажу в так звані «гарячі точки», які самі й розв’язують ці, поки що, локальні війни; 5) фармацевтика – зацікавлена у створенні та поширенні різноманітних хвороб і виготовленні ліків для їх «лікування» й, особливо, психіатрія з її психотропними та антидепресантними «ліками», яка «продукує», таким чином, божевільних людей; 6) поширення наркоманії – у багатьох випадках беруть участь різні види таємної поліції з відома високопоставлених чиновників й урядовців; 7) ритуальні служби і релігія – заробляють на збільшенні фізичної смертності людей та насаджуванні безальтернативного духовного контролю (між віруючими й Богом стоїть каста священників, яка вказує, що вони мають думати, що схвалює Бог, на їхню думку, а що ні, яким чином вони повинні зближуватись з ним і т.п.).

Прибутки названих служб та організацій прямо пропорційні тому, наскільки загрозливим стає оточення для людей, яке вони створюють. Тому й не дивно, що серед молоді збільшується кількість самогубств, які не бачить виходу з такої ситуації, оскільки основним постулатом науки про душу (психологія) є: «Щоб бути щасливою, людина має пристосовуватись до свого оточення». Інакше кажучи, щоб бути щасливою, вона має стати повним наслідком, а наслідок, як відомо, завжди прагне до смерті.

Проте життя людини визначається первинністю емоційно-особистісних відносин, за В.С. Мерліним, тобто її духовністю, що має креативно-розвитковий чинник [6, с. 118] і підтверджується дослідженнями Ю.М. Орлова про так зване «саногенне мислення», який доводить, що мислення може породжувати або страждання, тобто негативні емоції (патогенне мислення) або позитивні емоції (саногенне мислення), які «ми не усвідомлюємо, як це робиться, переживаємо тільки результат цієї роботи», тому що наш розум навчився цій емоції. Звідси він робить важливий висновок, що «якщо людина усвідомлює, яким чином її розум виробляє емоцію, то вона набуває здатності

контролювати цей процес» [7, с. 27]. У результаті цього людина навчається правильно оцінювати свої вчинки, тобто вона вибирає самооцінку, а не залежить від суджень і поглядів інших. На думку Ю.М.Котлярова, «вибір самооцінки приводить до того, що людина починає оцінювати те, чого вона досягла», а не чого досягли інші, та проявляє лише цікавість до цього й повністю «вільна при цьому від заздрощів, гордоців або самобичування», тобто вона усвідомлює автоматизми позитивного (саногенного) мислення «і тим самим набуває здатність контролювати свої емоції», тому що теперішній успіх «вона буде порівнювати не з успіхом інших, а зі своїм же успіхом, тільки в минулому», усуваючи будь-яке суперництво з іншими, що позитивно позначається на емоційному стані людини [5, с. 108].

Але емоційний стан людини, в якому вона перебуває, залежить від

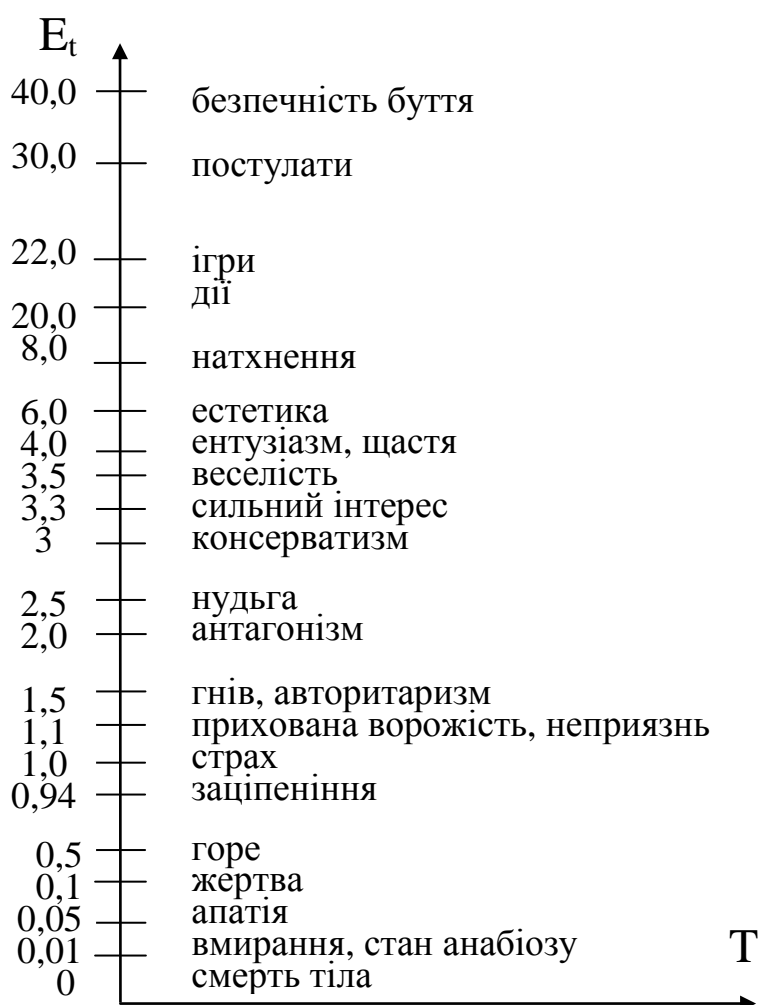

Рис. 1. Шкала емоційних тонів за Л.Р.Хаббардом
своя тональність спілкування.

емоційного тону, що ілюструється на шкалі емоційних тонів Л.Р.Хаббарда (рис. 1). Особливість емоційного стану людини полягає в тому, що зміна емоційних тонів відбувається в тому порядку, в якому вони розміщені на шкалі та яка «розрахована математично» [9, с. 294]. Таку зміну можна спостерігати через те, як людина спілкується, тобто кожному рівню емоції відповідає

У найпростішому варіанті шкала має такий вигляд: E_t^1 – шкала тонів; Т – час життя людини [2, с. 85-91]. На цій шкалі нас цікавить діапазон E_t , який стосується до роботи викладача, а саме: 1,0 – 4,0 (страх – ентузіазм), хоча рівні вище 4,0 були б також бажаними.

Якщо навчитися вміло користуватися цією шкалою, то можна розуміти й передбачати людську поведінку, в тому числі учнів, у всіх її проявах. Це важливо тому, що людина не просто «вища тварина», а духовна істота і отже, «стимул – реакція» (заохочення – покарання) не надає особистості повної можливості діяти адекватно, розкривати власний творчий потенціал, талант, відповідно до природних даних. Наприклад, у діапазоні $0,5 \div 2,0$ відображено депресивний стан людини. Якщо викладач хронічно чи тимчасово перебуває в такому стані, то учні також перебувають у такому стані, але, що характерно, їхній рівень на порядок нижчий, тобто якщо викладач перебуває в тоні гніву (1,5), то учні – в тоні прихованої ворожості (1,1), страху (1,0), заціпеніння (0,94) тощо. Іншими словами, на переконання Н.П.Волкової, це «намагання вчителя зберегти свій соціальний статус за рахунок зниження статусу учня» [3, с. 92].

Тому, коли викладач проводить заняття в тоні 1,5 (авторитаризм), то спостерігаються такі типові стани учнів: 1) порушення дисципліни (прагнуть вийти з такого неприродного для них стану); 2) пропускають заняття (інтуїтивний супротив зниженню емоційного тону); 3) „отупіння” (не розуміють навчального матеріалу); і якщо це продовжується, то: 4) впадання в хронічний депресивний стан деяких учнів (страху, заціпеніння, горя, апатії тощо).

За Г. Стровксом і Д. Вайт-сайдом, «80 % труднощів у навчанні викликані стресом» [11, с. 26]. Останнє є результатом роботи вчителів і викладачів, які перебувають у діапазоні E_t : 1,1 – 2, на відміну від станів, які знаходяться вище 2,5 і особливо 3,3. У діапазоні від 0,01 до 2,0 людина інтровертована в тій чи іншій мірі. При підвищенні емоційного тону інтровертованість переходить в екстравертованість і людина стає більш відкритою для інших, збі-

¹ Тут і далі означає «емоційний тон».

льшується її здатність спілкуватися й раціональність у вчинках. Також, перебуваючи у низькому тоні, людина перебуває в так званому «низькотонному наслідуванні», суть якого в «наслідуванні чого-небудь, що знаходиться вище» по тону [10, с. 118]. Це показує, що людина є наслідком щодо інших (чим нижче по тону, тим менша причинність) й нездатна сама раціонально продукувати наслідки (100 % причинність – у тоні 4 і вище).

Тому, як можна спостерігати, люди, які багато чого досягли в житті, навчалися посередньо або погано, тобто вони не були задіяні й охоплені нерациональними завданнями, які часто задавали «наставники», що перебували в низькотонному стані. Вони йшли своїм шляхом, знаючи свою мету, хоча, звичайно багато в чому інтуїтивно, не усвідомлено і адаптуючись до відповідних умов навколишнього середовища.

Вихід з такої ситуації вбачаємо в протистоянні реакційним глобалізаційним процесам, які хочуть бачити й перетворюють землян у планету депресивних рабів. Адже людина за своєю природою не є **зумовленою** (залежність від яких-небудь чинників) істотою, якою керує тільки подразниково-зворотній і рефлексивно-зворотній механізми, що дуже ефектно виглядає в деяких підручниках, але є зовсім непридатним у житті. Всі ці вдалі приклади з пацюками й собаками неприйнятні, коли йдеться про людину, оскільки чим складніший організм, тим менш надійно працює формула «подразник – відповідь». І коли йдеться про найскладніший організм – людину, ми отримуємо високий ступінь непостійності в діях подразниково-зворотного механізму. Чим більш свідомий, більш раціональний організм, тим у більшій мірі він **самовизначений**, на відміну від **зумовленості**. Самовизначення, як і все у світі, відносне, але порівняно з пацюком чи собакою, людина досить достатньо **самовизначена**, має, як правило, стійку систему цінностей.

Отже, чим більш людина є просвітленою сутністю, тим у меншій мірі вона є машиною з «кнопковим керуванням», у чому нас впродовж майже 150 років переконують своїми «дослідженнями» різні науково-дослідні інститути, починаючи від проголошених В. Вундтом принципів експериментальної

психології. Таким чином, використання цієї філософії неприпустиме щодо людини (це засвідчила практика її застосування), оскільки вона сприяє не тільки вихованню просто обумовленої людини, а й формування людей з рабською психологією (**іновизначеність** особистості). Своїми абсолютизованими методами, без розгляду альтернативних точок зору, кондиціонізм перетворився на догму, негативні плоди чого ми зараз пожинаємо.

Якщо зобразити графічно динаміку руху особистості від **іновизначеності** (повний наслідок обставин) до **самовизначення** (людина – причина: контроль ситуації, прийняття усвідомлених самостійних і осмислених рі-

шень) і **всевизначення** (поняття повної відповідальності за все у Всесвіті) [1, с. 270 – 273], то отримаємо відповідну динаміку руху й удосконалення особистості (рис. 2).

Характеризуючи цей рисунок, можна сказати, що людина, рухаючись від **іновизначеності** до **самовизначення** та **всевизначення** проходить декілька стадій **зумовленості**: 1, 2, 3... (залежність від яких-небудь причин, негативних чи позитивних впливів). Коли на особистість діє позитивна обумовленість, вона приходить до **невизначеності** (точно не встановлений). У діапазоні «невизначеності – обумовленості» особистість

Рис. 2. Динаміка руху особистості від причини до наслідку.

рухається як вниз, так і вгору, залежно від емоційного тону, в якому вона перебуває в цей момент (на шкалі емоційних тонів це діапазон від 0.1 до 3.3). Далі, за сприятливих умов особистість стає **самовизначеною**, тобто такою, яка сама вирішує: бути чи не бути їй керованою своїм оточенням, відповідно до свого особистого вибору. Таким чином, людина контролює ситуацію. Але стати **самовизначеною** особистість може тільки в тому разі, коли в неї буде стабільно високий позитивний емоційний тон. А це можливо тоді, коли людина «перестане бути вищою твариною». Рух від всевизначення вниз до са-

мовизначення і нижче відсутній, тому що це повна етична й естетична свобода, в якій буде відсутня потреба опускатися на нижчий рівень.

В умовах становлення ринкових відносин у нашій країні, які перебувають як у недорозвиненому, так і у деформованому стані, це особливо важливо, адже кожна людина має знайти своє місце в цих відносинах. Знайти своє місце можна тільки тоді, коли особистість буде «адекватно оцінювати себе й свої можливості». Такий аргумент постійно наявний у різних наукових працях, які присвячені особистості та особистісним відносинам. Іншими словами, це є адаптація, яка, знову ж таки, примушує людину пристосовуватися до навколишнього середовища. Тому важливо збільшити можливості, перспективи розвитку й удосконалення особистості за рахунок підняття її духовності. Духовність особистості буде тільки тоді визначати справді вільний розвиток людського суспільства на нашій планеті, коли буде створено доступ до повноцінного забезпечення відповідного духовно-емоційного рівня кожній людині. У цьому разі ми не говоримо про певні релігійні філософії або ідеології. Йдеться про підняття емоційного тону кожної людини на рівень мінімуму 3.3 (рис. 1), який стане відправною точкою справжнього духовного вдосконалення кожної людини на етичному рівні.

Висновки. Отже, потрібно відійти від сліпого й догматичного слідування принципам психології В. Вундта та копіювання теорії кондиціонізму у вихованні й навчанні підростаючого покоління. Цінність того або іншого висловлювання чи дослідження має перевірятися на основі практики. Б. Віттенбург зазначав: «Якби людину можна було б описати за допомогою тільки хімічних формул і механізму «стимул-реакція», то її індивідуальність не була б помітною. Людина була б подібна до тварини чи робота серійного виробництва, тому що в неї було б відсутнє «Я», яке характеризує її як індивідуальність» [1, с. 202]. Тому потрібно проводити такі дослідження в науці та підготовці учнів ПТНЗ, які будуть відображати справжню сутність особистості з метою її підготовки до життя й праці. Людина має знати, чого вона насправді хоче в своєму житті. Іншими словами, особистість за своєю суттю має бути першопрчиною власного успіху й самореалізованості. Тільки в такому

разі вона зможе отримувати задоволення від результатів своєї праці та й життя в цілому.

Література

1. *Виттенбург Б.* Шах планете Земля / Берн фон Виттенбург. – М.: Парус, 2007. – 316 с.
2. *Вовковінський М.* Емоційна привабливість і виразність учителя у застосуванні внутрішньої і зовнішньої техніки / М. Вовковінський // Молодь і ринок: [Щоквартал. наук.-пед. та економ. журнал]. – 2007. – № 7. – С. 99 – 106.
3. *Волкова Н.П.* Професійно-педагогічна комунікація: [Навч. посібник] / Наталія Петрівна Волкова. – К.: Академія, 2006. – 256 с.
4. *Кларин М.В.* Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта // Сер. «Педагогика и психология». – М.: Знание, 1989. – № 6. – 80 с.
5. *Котляров А.В.* Освобождение от зависимостей, или школа успешного выбора / Андрей Владимирович Котляров. – М.: Изд-во Ин. психотерапии, 2005. – 448 с.
6. *Мерлин В.С.* Очерк интегрального исследования личности / Вольф Соломонович Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 256 с.
7. *Орлов Ю.М.* Саногенное мышление / Юрий Михайлович Орлов. – М.: Слайдинг, 2003. – 96 с.
8. Советский энциклопедический словарь / [Под ред. А. М. Прохорова]. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
9. *Хаббард Л.Р.* Настольная книга для преклиров / Л. Рон Хаббард. – М.: Нью Эра, 2004. – 341 с.
10. *Хаббард Л.Р.* Саентология: Новый взгляд на жизнь / Л. Рон Хаббард. – М.: Нью Эра, 2005. – 310 с.
11. *Шпак О.* Педагогіка здоров'я: питання моралі та волі / О. Шпак, М. Кравчук // Молодь і ринок. – 2007. – № 7. – С. 21 – 29.

Відомості про автора:

Микола Іванович Вовковінський,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії професійної орієнтації і виховання

Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

09230, Київська обл., м. Ржищів, вул. Леніна, 15/2, кв. 25. Тел. 067-317-23-98